

Region Sörmland
Nämnden för kultur, utbildning och
friluftsvksamhet
att: Mikael Palo
mikael.palo@regionsormland.se

Delgivningskvitto

Byggnadsminnesförklaring av Nynäs slott, Nyköpings kommun, Södermanlands län

Beslut

Länsstyrelsen förklarar Nynäs slott, del av Nynäs 1:2 och Nynäs 4:1, Nyköpings kommun, Södermanlands län som byggnadsminne med stöd av 3 kap. 1 § kulturmiljölagen (1988:950, KML). Enligt 3 kap. 2 § samma lag meddelas skyddsbestämmelser för byggnadsminnet.

Byggnadsminnets (skyddsområdets) gräns är markerad med röd linje på karta (bilaga 2).

Om det finns särskilda skäl, kan länsstyrelsen enligt 3 kap. 14 § KML lämna tillstånd till att ett byggnadsminne ändras i strid mot skyddsbestämmelserna. Se vidare nedan.

Detta beslut kan överklagas till förvaltningsrätten i Linköping, se nedan. Enligt 3 kap. 21 § KML gäller beslutet omedelbart.

Skyddsbestämmelser

Huvudbyggnaden

- 1) Huvudbyggnaden, markerad som byggnad 1 på bifogad karta, får inte rivas eller flyttas, byggas om, byggas till eller på annat sätt förändras utvändigt.
- 2) I huvudbyggnaden får inte göras ingrepp i byggnadens stomme, det vill säga bärande delar och konstruktioner.
- 3) I huvudbyggnaden får inte göras ändring av rumsindelning.
- 4) I huvudbyggnaden får inte göras ingrepp i, eller ändring av, fast inredning. Med fast inredning avses till exempel dörrar och dörrfoder, fönster och fönsteromfattningar, valvtak, stuckatur, taklister, golv och eldstäder.

Denna skyddsbestämmelse gäller även för de bostadsutrymmen i bottenvåningens norra del som inreddes på 1950-talet.

- 5) I huvudbyggnaden får inte göras ingrepp i, eller ändring av, ytskikt. Inte heller får ytskikt tas bort, övertäckas, övermålas eller på annat sätt förändras. Med ytskikt avses till exempel samtliga lager av färg, puts och tapeter.

Denna skyddsbestämmelse gäller även för de bostadsutrymmen i bottenvåningens norra del som inreddes på 1950-talet.

- 6) I huvudbyggnaden får inte göras ändring av synliga tekniska installationer som är äldre än 1984.

Denna skyddsbestämmelse gäller även för de bostadsutrymmen i bottenvåningens norra del som inreddes på 1950-talet.

- 7) Byggnaden ska underhållas så att den inte förfaller. Vård- och underhållsarbeten ska utföras på sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Underhållet ska ske med material och metoder som är anpassade till byggnadens egenart.

Övriga byggnader

- 8) Nedan angivna byggnader, markerade som byggnad 2–36 på bifogad karta, får inte rivras eller flyttas, byggas om, byggas till eller på annat sätt förändras utvändigt.

2. Inspektorsbostaden
3. Inspektorsbostadens ekonomibygnad
4. Kastellet
5. Orangeriet

Bränneriet och stan

6. Bostadshus (norra) i Stan (f.d. arbetarbostad)
7. Bostadshus (södra) i Stan (f.d. arbetarbostad)
8. Bostadshus (östra) i Stan (f.d. arbetarbostad)
9. Bränneriet (numera vandrarhem)
10. Bykhuset/tvättstugan
11. Ekonomibygnaden i Stan
12. Jordkällarna i Stan
13. Lillstugan (f.d. arbetarbostad)
14. Rättarhuset (f.d. rättarbostad)
15. Vedbodarna vid bränneriet
16. Vedboden i Stan

Ladugårdsområdet

17. Gamla ladugården, norra byggnaden (verkstadslängan/garaget)
18. Gamla ladugården, södra byggnaden (oxstallet)
19. Gamla ladugården, västra byggnaden (vagnslidret)
20. Gamla ladugården, östra byggnaden (fähuset/finstallet)
21. Logen
22. Lokomobilhuset
23. Ladugården
24. Våghuset

Rökhuset, smedjan och Kojen m.m.

25. Bostadshuset vid Kojen (f.d. arbetarbostad)
26. Ekonomibyggnad vid Kojen
27. Ekonomibyggnad vid Kojen (f.d. höns hus)
28. Ekonomibyggnad vid Kojen (f.d. stall/vedbod)
29. Jordkällare (västra) vid Kojen
30. Jordkällare (östra) vid Kojen
31. Krutkällaren
32. Mejeriet/Brostugan
33. Rökhuset
34. Smedjan
35. Svinhuset
36. Ängstugan (f.d. snickarverkstad)

- 9) Byggnaderna ska underhållas så att de inte förfaller. Vård- och underhållsarbeten ska utföras på sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Underhållet ska ske med material och metoder som är anpassade till byggnadernas egenart.

Skyddsområde

- 10) Skyddsområdet, det område som är markerat med röd linje på karta (bilaga 2), får inte ytterligare bebyggas eller förändras. Åtgärder får inte vidtas med mark, vegetation och fasta anordningar som minskar byggnadsminnets kulturhistoriska värde. Området ska hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas.

Murar, stödmurar, trappor, fontäner, fundament, kanalskoningar och liknande anordningar får inte flyttas, tas bort eller på annat sätt förändras.

Ändringar får inte göras av vägar, gångvägar och broar.

Vegetation får inte förändras så att strukturer påverkas negativt. Det gäller t.ex. prydnadsodlingar, alléer, trädrader, trädgrupper, solitärträd och häckar. Som tillståndspliktiga åtgärder räknas fällning, återplantering och/eller nyplantering som inte sker i enlighet med skötselplanen för Nynäs naturreservat. För sedvanligt underhåll av träd och annan vegetation, t.ex. beskärning eller föryngring av enstaka träd, behövs normalt inte tillstånd.

Områden med skogskaraktär ska skötas i överensstämmelse med skötselplanen för naturreservatet och de föreskrifter som gäller enligt Länsstyrelsens beslut daterat den 5 oktober 2020 (dnr. 511-5458-2016).

Motivering till byggnadsminnesförklaring

Nynäs är ett framstående exempel på en större herrgård i Södermanland och är samtidigt en av landets mest kompletta slotts- och herrgårdsmiljöer. Byggnadsminnet omfattar hela den gamla gårdsmiljön vid Nynäs, som består av trädgårdar, parkområden och ett 30-tal olika byggnader som alla är viktiga för förståelsen av anläggningens historia. Bebyggelsemiljön återspeglar den mångfald av olika verksamheter som har bedrivits vid herrgården och det stora antal människor med olika roller som har levt och verkat i anslutning till den.

Nynäs är en välbevarad helhetsmiljö som har mycket höga byggnadshistoriska värden. Här ryms även höga arkitektoniska, arkitekturhistoriska, socialhistoriska och miljöskapande värden som hör samman med både huvudbyggnaden och gårdsmiljön som helhet. Länsstyrelsen bedömer därför att Nynäs slott har synnerligen höga kulturhistoriska värden, både ut ett regionalt och nationellt perspektiv.

Huvudbyggnaden har som helhet mycket höga byggnadshistoriska värden som speglar ägarfamiljernas och deras tjänares liv under nästan fyra århundraden. Trapphallen och huvudvåningens interiörer med dess fasta inredning och ytskikt från barocken och framåt har generellt mycket höga konstnärliga värden med genomgående hög kvalitet i utförandet. De många och påkostade stucktaken är en mycket värdefull del av husets byggnadshistoria och framstår dessutom som sällsynta i ett nationellt sammanhang. Värdefulla interiörer finns även i de andra delarna av byggnaden, såväl i den översta våningens bostadsrum som bottenvåningens ekonomiutrymmen och den moderna lägenheten från 1900-talets mitt.

Flera byggnader inom området har höga arkitektoniska och arkitekturhistoriska värden, som orangeriet och de gamla ladugårdsbyggnaderna med sina välbevarade körbroar. Viktiga socialhistoriska värden speglas genom arbetarbostäderna i Stan och Kojen, med tillhörande komplementbyggnader som jordkällare och uthus samt den lilla tvättstugan. Bränneriet, krutkällaren, mejeriet, rökhuset, smedjan och snickarverkstaden vittnar om att Nynäs i stort sett var självförsörjande och del av ett väl utbyggt godssystem. Sällsynta exempel på byggnader med högt unicitetsvärde är krutkällaren, lokomobilhuset och våghuset. Den samlade gårdsmiljön med dess många byggnader för olika funktioner har höga miljöskapande värden tillsammans med park- och trädgårdsområdena.

Bland Nynäs många ägare genom tiderna utmärker sig Johan August Gripenstedt i ett nationellt sammanhang. Han var en av förgrundsgestalterna i sin tids politiska liv mellan 1850- och 70-talet, bland annat i rollen som finansminister. Det finns därför höga personhistoriska värden som hör samman med Gripenstedt. I flera avseenden bidrog han även till att omforma bebyggelsemiljön på Nynäs. Han omgestaltade både trädgården och huvudbyggnadens exteriör.

Nynäs hyser en stor mängd föremål som är bevarade på plats i huvudbyggnaden sedan huset var privatbostad. Inventarierna har tillkommit under många generationer och är en oskiljaktig del av den kulturhistoriska miljön. Föremålen, som bland annat består av möbler, textilier och konst, tillhör Nationalmuseum. Inventarierna förstärker Nynäs kulturhistoriska värden men omfattas inte av skyddsbestämmelser enligt detta beslut.

Nynäs är en anläggning som sällsynt väl speglar ett stort gods komplexa historiska sammanhang. Slottet utgör därmed ett viktigt komplement till andra lagskyddade slott och herrgårdar i Södermanlands län. Byggnadsminnesförklaringen av Nynäs ansluter därigenom till Länsstyrelsens *Strategi för länets byggnadsminnen* (2017), där det framgår att nya byggnadsminnen inom kategorin slott och herrgårdar endast bör tillkomma om de kan berätta om större historiska, sociala och ekonomiska sammanhang.

Ett levande kulturarv

Nynäs med mark och byggnader förvaltas i sin helhet av Sörmlands Naturbruk, som är del av Region Sörmland. På Nynäs bedrivs kulturverksamhet i form av utställningar och visningar av den kulturhistoriska miljön. Nynäs är därför ett gott exempel på ett kulturarv som bevaras samtidigt som det används och utvecklas, vilket är i linje med de nationella målen för kulturmiljöarbetet. Tillgängligheten förstärker de kulturhistoriska värdena.

Den omfattande publika verksamheten bidrar till att människor kan vara delaktiga i kulturmiljöarbetet och ges möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön. Kulturmiljön används som en resurs och gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser.

Motivering till skyddsbestämmelser

Nynäs huvudbyggnad har museal karaktär och är öppen för allmänheten. Byggnaden har mycket höga kulturhistoriska värden och omfattas därför av långtgående skyddsbestämmelser som syftar till att bevara byggnaden i dess nuvarande skick. Husets exteriör är skyddad liksom samtliga interiörer med fast inredning och ytskikt.

De övriga byggnaderna används på olika sätt för verksamheten vid Nynäs eller är uthyrda till privatpersoner. Detta är en förutsättning för att anläggningen ska bevaras och utvecklas som kulturmiljö. För samtliga byggnader utom huvudbyggnaden gäller endast ett utvändigt skydd som syftar till att bevara anläggningen som helhet. Detta innebär ofta att miljöerna kan anpassas efter förändrade behov under förutsättning att ändringarna inte innebär en förvanskning av kulturhistoriska karaktärsdrag. Ett exempel på framtida behov av förändring är översyn eller byte av värmeanläggning i huvudbyggnaden för att komma tillrätta med klimatrelaterade problem.

För skyddsområdet med parkområden, trädgårdar och vegetation m.m. har differentierade skyddsbestämmelser angetts i syfte att området ska kunna bevaras, användas och utvecklas med utgångspunkt i de rika kultur- och naturhistoriska värdena på platsen.

Beskrivning av ärendet

Länsstyrelsen genom t.f. länsantikvarien Ralph Edenheim väckte fråga om byggnadsminnesförklaring av Nynäs slott med tillhörande byggnader den 11 september 1984. Länsstyrelsen har under åren haft en kontinuerlig dialog med Sörmlands Naturbruk om Nynäs slott, men någon byggnadsminnesförklaring har inte kommit till stånd.

Handläggningen av ärendet intensifierades 2016. Nynäs slott med tillhörande byggnader besiktades under hösten samma år. Länsstyrelsen påbörjade även arbetet med att ta fram ett förslag till beslut om byggnadsminnesförklaring. En avstämning med naturskyddsfunktionen på Länsstyrelsen ägde rum i februari 2017 med anledning av Länsstyrelsens arbete med nya föreskrifter och beslut gällande Nynäs naturreservat.

Länsstyrelsen träffade företrädare för Sörmlands Naturbruk i februari 2017 för att diskutera ett förslag till skyddsbestämmelser m.m. Ett förnyat samråd med Sörmlands Naturbruk ägde rum i september 2019 mot bakgrund av Länsstyrelsens förslag till byggnadsminnesbeslut. Nämnden för kultur, utbildning och friluftsverksamhet, Region Sörmland, informerades om förslaget vid ett sammanträde i oktober 2019.

Ett förslag till byggnadsminnesbeslut remitterades i november 2019 till Region Sörmland, Nationalmuseum, Nyköpings kommun, Sörmlands museum och Sörmlands Naturbruk. Nationalmuseum och Region Sörmland inkom med yttranden i februari respektive mars 2020. Både Nationalmuseum och Region Sörmland tillstyrker förslaget.

Nuvarande lagskydd, naturreservat m.m.

Ett nytt beslut för Nynäs naturreservat med föreskrifter och tillhörande skötselplan har fattats av Länsstyrelsen den 5 oktober 2020 (dnr. 511-5458-2016). Naturreservatet omfattar ett större markområde som tillhör Nynäs, men merparten av Nynäs gårdsområde ingår inte i naturreservatet. Ett mindre område i den nordvästra delen av byggnadsminnets skyddsområde sammanfaller emellertid med naturreservat. Länsstyrelsen bedömer att byggnadsminnets skyddsbestämmelser inte strider mot naturreservatets bestämmelser.

Nynäs slott ligger inte inom ett område som är utpekad som riksintresse för kulturmiljövården. Något skydd för byggnaderna finns inte genom bestämmelser i detaljplan eller områdesbestämmelser.

I närheten av Nynäs slott, inom det stora godsområdet, ligger Långmarens gård. Gården är skyddad som byggnadsminne sedan 1993.

Bestämmelser som beslutet grundas på

Enligt 3 kap. 1 § KML får Länsstyrelsen förklara en byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde som byggnadsminne. Bestämmelserna om byggnadsminnen får också tillämpas på parker, trädgårdar eller andra anläggningar.

Enligt 3 kap. 2 § KML ska Länsstyrelsen, när en byggnad förklaras för byggnadsminne, genom skyddsbestämmelser ange på vilket sätt byggnaden ska vårdas och underhållas samt i vilka avseenden den inte får ändras. Om det behövs får föreskrifterna också innehålla bestämmelser om att ett område kring byggnaden ska hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas.

Vård och underhåll m.m.

Med underhåll avses åtgärder som behövs för att behålla en byggnads utseende och tekniska egenskaper. Till underhåll räknas normalt ommålning, putslagning, lagning av tak och utbyte av skadade delar, under förutsättning att samma material, utförande och metoder som de befintliga används. Grundprincipen är att material och metoder som användes vid byggnadernas uppförande är de mest lämpliga att fortsätta med. Sådana underhållsåtgärder är inte tillståndspliktiga.

Länsstyrelsen lämnar utan kostnad för ägaren råd och anvisningar i fråga om underhåll.

Ägaren bör i samråd med Länsstyrelsen upprätta en vård- och underhållsplan för byggnaderna, vilket kan ge värdefullt stöd i den långsiktiga förvaltningen. Likaså bör en park- och trädgårdsplan tas fram för en bedömning av grönstrukturens kulturhistoriska värden och lämpliga skötselåtgärder. Bidrag till en vård- och underhållsplan kan sökas från Länsstyrelsen.

Skyltning av byggnadsminnets olika byggnader och miljöer är en angelägen framtida åtgärd som bör samordnas med skyltning av naturreservatet.

Ändring av byggnadsminne

Om det finns särskilda skäl kan Länsstyrelsen enligt 3 kap. 14 § KML lämna tillstånd till att ett byggnadsminne ändras i strid mot skyddsbestämmelserna.

Enligt Riksantikvarieämbetets föreskrifter och allmänna råd om byggnadsminnen (KRFS 2018:3) ska länsstyrelsen i sin prövning först göra en bedömning om sökanden har visat att det finns särskilda skäl att få genomföra ändringen. Därefter ska länsstyrelsen, om sådana

skäl finns, väga dem mot den påverkan på byggnadsminnets kulturhistoriska värde som ändringen kan förväntas medföra.

Länsstyrelsen får enligt 3 kap. 14 § KML ställa de villkor för tillståndet som är skäliga med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen ska utföras samt den dokumentation som behövs.

I princip kräver alla åtgärder som medför ingrepp i skyddade delar av byggnadsminnet dispens från gällande skyddsbestämmelser, om det inte handlar om rent underhållsarbete eller enklare reparationer. Ombyggnad, flyttning, tillbyggnad, upptagande eller igensättning av dörrar eller fönster samt ändrad utformning av byggnadsdelar är exempel på ändringar som alltid kräver tillstånd.

Ett exempel på lämpliga åtgärder som kan bli aktuella framöver är restaurering av historiskt belagda stråk och strukturer inom området, till exempel promenadstigar och små platsbildningar i parkområdena på Mummerberget och berget i väster. Ett annat exempel på framtida åtgärder är ändring av befintlig kanal för att underlätta fria vandringsvägar för vattenlevande organismer samt anläggande av våtmark i väster, i syfte att återskapa en historisk landskapsbild. Tillstånd behövs för dessa åtgärder.

Verksamhetens behov av ändringar

De flesta byggnader vid Nynäs slott har en funktion för den verksamhet som bedrivs av Sörmlands Naturbruk. Det är väsentligt att verksamheten kan bedrivas på ett ändamålsenligt sätt och att kulturmiljön därigenom kan bevaras och tillgängliggöras för allmänheten. Verksamhetens behov behöver därför beaktas i samband med eventuella ansökningar om tillstånd till ändring av byggnadsminnet.

Ersättning och inlösen

Frågan om ersättning enligt 3 kap. 10 § KML har tagits upp på ett samråd mellan Sörmlands Naturbruk och Länsstyrelsen den 16 februari 2017. Den gemensamma bedömningen är att de föreslagna skyddsbestämmelserna inte utgör hinder för pågående verksamhet. Fastighetsägaren kommer inte att ställa några anspråk på ersättning i samband med beslutet om byggnadsminnesförklaring.

Upplysningar

Ändring av byggnadsminne kan vara lovpliktigt enligt plan- och bygglagen. Fastighetsägaren ansvarar för att söka tillstånd hos kommunen.

Detta beslut bidrar till att uppnå miljömålet God bebyggd miljö. Byggnadsminnen ingår i indikatorn skyddad bebyggelse, som är en av de nationella indikatorer som speglar hur väl miljömålet uppfylls.

Du kan överklaga beslutet

Se bilaga med överklagandehänvisning.

De som medverkat i beslutet

Beslutet har fattats av biträdande länsantikvarie Bo G. Svensson med antikvarie Hampus Benckert som föredragande. I den slutliga handläggningen har också antikvarie Ebba Gillbrand medverkat.

Denna handling har godkänts digitalt och saknar därför namnunderskrift.

Så här hanterar Länsstyrelsen personuppgifter

Information om hur vi hanterar dessa hittar du på www.lansstyrelsen.se/dataskydd.

Kopia till

Nationalmuseum, registrator@nationalmuseum.se

Nyköpings kommun, Samhällsbyggnad, samhallsbyggnad@nykoping.se (efter att beslutet vunnit laga kraft)

Riksantikvarieämbetet, registrator@raa.se

Sörmlands museum, kultur.utbildning@regionsormland.se

Sörmlands Naturbruk, Nynäs, att: Lotta Lindberg-Thompson, lotta-lindberg-thompson@oknaskolan.se

Bilagor

1. Överklagandehänvisning förvaltningsrätten
2. Karta med byggnadsminnets (skyddsområdets) gräns markerad med röd linje
3. Beskrivning och historik

Bilaga 1 Överklagandehänvisning förvaltningsrätten

Du kan överklaga beslutet

Om du inte är nöjd med länsstyrelsens beslut, kan du skriftligen överklaga beslutet hos förvaltningsrätten.

Hur överklagar jag beslutet?

Länsstyrelsen måste pröva att överklagandet har kommit in i rätt tid, innan det skickas vidare tillsammans med handlingarna i ärendet. Därför ska du lämna eller skicka din skriftliga överklagan till Länsstyrelsen i Södermanlands län antingen via e-post; sodermanland@lansstyrelsen.se, eller med post; Länsstyrelsen i Södermanlands län, 611 20 NYKÖPING.

Tiden för överklagande

Ditt överklagande måste ha kommit in till länsstyrelsen **inom tre veckor från den dag du fick del av beslutet**. Vid förenklad delgivning anses du ha tagit del av beslutet två veckor efter att Länsstyrelsen skickade beslutet. Om det kommer in senare kan överklagandet inte prövas. I ditt överklagande kan du be att få ytterligare tid till att utveckla dina synpunkter och skälen till att du överklagar. Sedan är det förvaltningsrätten som beslutar om tiden kan förlängas.

Parter som företräder det allmänna ska ha kommit in med sitt överklagande **inom tre veckor från den dag då beslutet meddelades**.

Ditt överklagande ska innehålla

- Vilket beslut som överklagas, beslutets datum och diarienummer,
- hur du vill att beslutet ska ändras, samt
- varför du anser att länsstyrelsens beslut är felaktigt.

Skriv också följande uppgifter, om du inte tidigare lämnat dem:

- person- eller organisationsnummer,
- telefonnummer där du kan nå dagtid (med undantag för nummer som avser ett hemligt mobilabonnemang som behöver uppges endast om rätten begär det),
- e-postadress, och
- annat som har betydelse för att domstolen ska kunna nå dig.

Om du har handlingar som du anser stödjer din överklagan så bör du bifoga kopior på dessa. Kontakta länsstyrelsen i förväg om du behöver bifoga filer som är större än 15 MB via e-post.

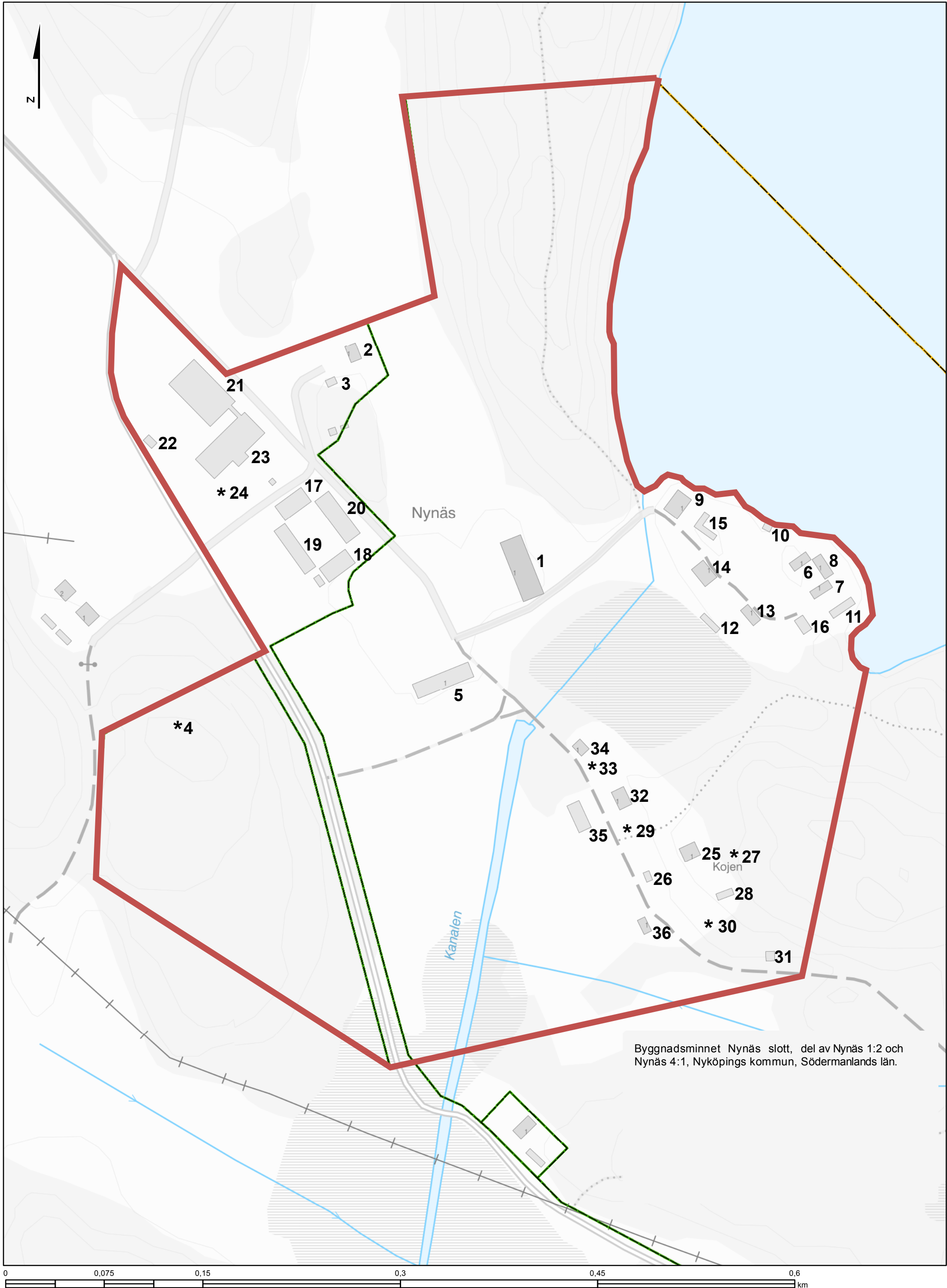
Ombud

Om du anlitar ett ombud som sköter överklagandet åt dig ska ombudet underteckna skrivelsen, bifoga en fullmakt i original från dig samt uppges sitt eget namn, adress och telefonnummer.

Behöver du veta mer?

Har du ytterligare frågor kan du kontakta länsstyrelsen via e-post, sodermanland@lansstyrelsen.se, eller via växeltelefonnummer 010-223 40 00. Ange diarienummer 917-2012.

Byggnadsminnet Nynäs slott

Byggnadsminnet Nynäs slott, del av Nynäs 1:2 och Nynäs 4:1, Nyköpings kommun, Södermanlands län.

Bilaga till beslut om byggnadsminnesförklaring av Nynäs slott, Nyköpings kommun, Södermanlands län

Beskrivning och historik

Nynäs slott är beläget cirka nio mil sydväst om Stockholm och cirka tre mil nordöst om Nyköping. Nynäs tillhör Bälinge socken i Södermanland. Bälinge är en kustbygd med skärgård och djupa dalgångar mellan bergshöjder. Gårdsplatsen utgör ett näs mellan Rundbosjön och Trobbofjärden, som bildade en vik vid det medeltida Nynäs.

Den medeltida sätesgården var omgiven av en vallgrav. På 1600-talet uppfördes huvudbyggnaden, ett stenhus som har omgestaltats vid flera tillfällen. Gårdsmiljön med abetarbostäder och ekonomibyggnader bildade ett eget godssamhälle och består idag av ett 30-tal byggnader, trädgårdar och parkområden. Nynäs är ett framstående exempel på en större herrgård i Södermanland och är samtidigt en av landets mest kompletta slotts- och herrgårdsmiljöer. Huvudbyggnaden rymmer många intressanta interiörer från den karolinska tiden och framåt, däribland flera välkända stucktak. Samlingarna av möbler, konst och andra föremål från slottets ägare är en oskiljaktig del av Nynäs kulturhistoria.

Landstinget Sörmland köpte större delen av Nynäs ägor 1967 och avsatte merparten av markområdet som naturreservat. 1984 köpte landstinget även gårdsområdet med huvudbyggnad, ekonomibyggnader och park. Landstinget Sörmland har sedan dess målmedvetet arbetat med att varsamt utveckla Nynäs med omgivningar till en plats för rekreation, friluftsliv och kulturverksamhet. Ett samarbete bedrivs sedan många år mellan Region Sörmland och Sörmlands museum kring utställningar i huvudbyggnaden och intilliggande byggnader. Nationalmuseum äger huvudbyggnadens inventarier.

Nynäs gods

Under århundradena har Nynäs ägo gränser ändrats genom köp eller byte av mark med de säterier som ligger i närheten av Nynäs. År 1522 kom byarna Litselby och Nyckelby i Västerljuds socken att tillhöra Nynäs, liksom byn Oppeby i Bälinge som på 1680-talet fick egna säteriprivilegier. Mellan 1637 och 1645 utvidgades ägorna genom köp av mark. Oppeby och Grinda, också i Bälinge, avstyckades 1888, vilket var den sista stora ändringen av godsinnehavet. Egendomen består idag av 3 000 hektar mark i Bälinge och Västerljuds socknar. Godset rymmer ett 20-tal gårdar, däribland Långmaren i Västerljud som är byggnadsminne. Många av Nynäs arrenden, som uppgår till ett 60-tal, avser torp.

Inom det stora godsområdet bedrevs industriell produktion inom olika områden. Redan på 1600-talet fanns en såg vid Bråfall som var i bruk till 1940-talet och fortfarande finns kvar. År 1798 omnämndes första gången ett tegelbruk vid Oppeby, vilket var i bruk till 1912. År 1828 uppfördes Karlfors kvarn, som fungerade som tullkvarn fram till 1954. Mellan åren 1906 och 1939 fanns ett kalkbruk vid Evedal, vilket var i bruk i olika omgångar.

Nynäs ägare

När Nynäs första gången omnämndes 1328 ägdes gården av Birgitta Jonsdotter, som tillhörde Folkungaätten. Nynäs förvärvades 1384 av rikets drots Bo Jonsson (Grip) och tillhörde dennes släkt till 1552, då egendomen ärvdes av underamiralen, sedermera riksråd och friherre, Nils Karlsson Gyllenstierna. Nynäs ägdes av släkten Gyllenstierna under närmare 200 år och ärvdes 1744 av landshövdingen friherre Claes Gustaf Rålamb. Efter dennes död 1769 såldes egendomen till ryttmästaren David Henrik Hildebrand. Nynäs stannade i familjen Hildebrand till 1808, då egendomen ärvdes av överstekammarjunkaren friherre Carl Carlsson Bonde. Nynäs ägdes av släkten Bonde till 1856 och såldes då till statsrådet friherre Johan August Gripenstedt, som var ingift i ägarfamiljen. Nynäs ägdes av släkten Gripenstedt till 1967, då större delen av marken såldes till landstinget i Sörmland. Huvudbyggnaden och den närmast tillhörande marken såldes till landstinget 1984.

Bland de många ägarna till Nynäs märks i synnerhet Johan August Gripenstedt (1813–74), som var framstående politiker. Han blev statsråd 1848, var finansminister 1856–66 och ledamot av andra kammaren 1867–73. Gripenstedt bidrog i hög grad till de liberala reformer som fick betydelse för Sveriges industrialisering, vilket gör honom till en förgrundsgestalt bland sin tids politiker. Gripenstedt verkade för frihandel och tog initiativ till att olika handelshinder avskaffades. Han bidrog i väsentlig grad till genomförandet av representationsreformen 1865–1866 samt till näringsfrihetsreformen 1864, då skråväsendet definitivt avvecklades. Gripenstedt hade även betydelse för att räntan frigjordes, att den allmänna hypoteksbanken infördes och att järnvägarna finansierades. Vid sidan om detta var han framgångsrik företagare inom järnindustri och spannmålsexport. Delar av Gripenstedts gärning är därför direkt förknippad med hans roll som godsägare.

Till Nynäs mer namnkunniga ägare kan även räknas riksrådet och generalguvernören friherre Erik Gyllenstierna (1602–1657). Han blev 1630 kammarherre hos Gustav II Adolf och utnämndes 1637 till landshövding över Karelen och Viborgs län i nuvarande Ryssland. År 1642 blev Gyllenstierna generalguvernör över Ingermanland, Kexholms län och Narva. Han blev friherre 1651 med Uleåborg i Finland som friherrskap.

Gårdsområdet

Den äldsta kartan som ger närmare upplysningar om den byggda miljön vid Nynäs är från 1793. Kartan visar att den övergripande gårdsstrukturen med byggnader och vägar är densamma som idag. Huvudbyggnaden och trädgårdarna ligger i mitten av gårdsområdet och nordväst om dessa ligger inspektorsbostaden. Stall- och ladugårdsbyggnader från olika tider ligger i den västra delen av området medan flera mindre ekonomibyggnader ligger i den östra delen, där även två områden med arbetarbostäder ligger. Till Nynäs hör två parkområden som återfinns på bergen strax norr och söder om gårdsmiljön.

Under 1700-talets slut och 1800-talets början tillkom flera stenbyggnader. Äldst av dessa byggnader är smedjan, som byggdes 1787. Den gamla ladugårdens fyra byggnader uppfördes i en fyrkant runt en gemensam gårdsplan mellan åren 1788 och 1792. År 1801 tillkom den byggnad som kallas bränneriet, vilken senare tjänade som slakteri, tvättstuga och bagarstuga i bottenvåningen och inhyste arbetarbostäder på övervåningen och vinden. Möjligen tillkom även krutkällaren och rökhuset, som också är byggda av sten, under samma tid. Krutkällaren återges på en karta från 1844.

Under 1800-talets första hälft byggdes de tidigaste arbetarbostäderna i den del av gårdsområdet som kallas Stan. Även dessa byggnader återges på kartan från 1844.

Byggnaderna uppfördes runt en gemensam gårdsplan med tillhörande uthus. På 1870-talet byggdes brostugan (mejeriet), som även inrymde bostad för mejerskan.

Under 1900-talets början uppfördes ett flertal nya byggnader av Carl Gustaf Gripenstedt. Nya stora ekonomibyggnader tillkom för jordbrukets ändamål när den nya ladugården och logen byggdes mellan åren 1905 och 1907, då även det intilliggande lokomobilhuset uppfördes för att driva maskineriet i logen. Flera byggnader uppfördes även för godsets förvaltning, vilka tillkom senast under början av 1900-talet. Hit hör bland annat inspektorsbostaden och den tillhörande ekonomibyggnaden, liksom rättarstugan. Det är troligt att även arbetarbostaden i området Kojen uppfördes under denna tid.

År 1907 byggdes orangeriet efter ritningar av arkitekten Isak Gustaf Clason. Den höga rotundan i mitten av bygganden var ett tempererat rum som användes för vinterförvaring av lagerträd. De övriga delarna av byggnaden användes som växthus, verkstad och förråd. Nedanför orangeriet byggdes en terrass för drivbänkar under glas.

Trädgården

Det framgår av uppgifter från 1650-talet att trädgårdsarbeten pågick vid husets norra gavel. Denna trädgård finns markerad på kartan från 1793 och kallades då Stora trädgården. Vid denna tid fanns även Lilla trädgården, som var belägen sydväst om huvudbyggnaden.

Väster om gårdsplanen låg en bergknalle som sprängdes bort under en lång följd av år för att ersättas av trädgård. Arbetet påbörjades 1781 av David Henrik Hildebrand och avslutades först 1822 av Carl Göran Bonde. Stenen användes till att fylla igen vallgraven och till att uppföra terrasser runt huvudbyggnaden, gårdsplanen och trädgården. De halvcirkelformade terrasserna vid husets norra gavel tillkom vid denna tid.

På 1860-talet anlades de stora prydnadsodlingarna av Johan August Gripenstedt, som bland annat försåg gårdsplanen med gångar, gräsmattor och tapetgrupper. Fontänerna tillkom under denna tid. Även parken på Mummerberget, som ligger strax norr om huvudbyggnaden, tillkom av allt att döma under denna tid. Parken finns utritad på en karta från 1888 och visar ett område med promenadstigar och platsbildningar. På berget byggdes också ett lusthus som kallades templet. Även väster om gårdsanläggningen togs ett berg i anspråk som parkområde. Där uppfördes ett flagghus som kallades kastellet.

Huvudbyggnaden

Delar av källaren i huvudbyggnaden är kvar från den medeltida anläggningen, vilket har framkommit vid undersökningar. Den nuvarande huvudbyggnaden uppfördes senast under mitten av 1600-talet av Erik Gyllenstierna och återges på 1660-talet i en förlaga till *Suecia antiqua et hodierna*. Teckningen visar ett stenhus i tre våningar som är försett med trappgavlar och sadeltak. Huset var asymmetriskt och präglades av senrenässans. Möjligen avstannade byggverksamheten 1657 som en följd av Erik Gyllenstiernas död.

Huset byggdes till på 1670- och 80-talet av Conrad Gyllenstierna, som var son till den föregående ägaren. Tillbyggnaden innebar att huset förlängdes åt söder så att byggnaden blev symmetrisk, något som framgår av en karta från 1685. Kartan visar att trappgavlarna och sadeltaket var ersatt med ett säteritak som kröntes av tre lanterniner. Huset hade nu fått en barockkaraktär vars proportioner är desamma idag. Det är troligt att trapphallen med kolonner fick sitt nuvarande utseende under denna tid, då även stucktaken i huvudvåningen tillkom. Rumsindelningen från den karolinska tiden är i huvudsak bibehållen.

Huset byggdes om och fick en mer gustaviansk prägel under David Henrik Hildebrands tid. En fasadritning från 1790-talet visar att det karolinska taket var ersatt med ett valmat mansardtak. Byggnaden hade ett enkelt mittparti med rusticerad bottenvåning och lisener. Under en period från 1780-talet till 1800-talets början moderniserades den fasta inredningen. Nya golv, bröstpaneler och dörrar tillkom i både botten- och huvudvåningen, där också kakelugnar sattes upp liksom målade väggfält och dörröverstycken. Den översta våningen fick sin inredning först något senare, under Carl Göran Bondes tid. Då tillkom bland annat flera kakelugnar och biblioteket inreddes.

Byggnadens fasader omgestaltades på 1860- och 70-talet av Johan August Gripenstedt. Troligen fick arkitekten Johan Fredrik Åbom i uppdrag att utföra ritningar som innebar att bottenvåningen och hörnkedjorna blev rusticerade. Husets mittparti fick en portik med balkong och balustrad samt lisener som avslutades upptill med en fronton. Samtliga fönster fick omfattningar. Exteriören fick i huvudsak det utseende som den har idag.

En del ändringar av den fasta inredningen gjordes under 1900-talets början av Carl Gustaf Gripenstedt, som var son till den föregående ägaren. Gripenstedt anlät arkitekten Isak Gustaf Clason. Efter hans ritningar omgestaltades den gamla spisen i paradsängkammaren och nya dörrar tillkom i trapphallen. Ett nytt bibliotek inreddes i översta våningen. Vid denna tid tillkom även toaletter och badrum med tillhörande tekniska installationer.

Den sista mer omfattande ändringen av huvudbyggnadens interiör genomfördes vid mitten av 1900-talet, då en modern lägenhet inreddes i bottenvåningens norra del. Lägenheten användes av Alfred Gripenstedt, som var son till den föregående ägaren.

Byggnadsbeskrivning

Huvudbyggnaden är uppförd i tre våningar med källare och har ett valmat mansardtak som är klätt med taktegel. I mitten av byggnaden finns en portik med balkong och balustrad samt lisener som kröns av en fronton i takfallet. Fasaderna är putsade i gult. Bottenvåningen och hörnkedjorna är rusticerade.

Den norra delen av källaren har jordgolv, nakna tegelväggar och tunnvalvt tak medan den södra delen har tegelgolv, putsade väggar och kryssvälvda tak. I källaren finns enklare rörspisar och öppna spisar. Från källaren leder en mindre trappa till gamla köket och en större trappa till vestibulen. Källaren inrymde förrådsutrymmen och personalbostäder.

Vestibulen och trapphuset har stengolv och putsade väggar. I bottenvåningen finns ett kryssvälvt tak som bärs upp av fyra par kolonner. Den påkostade trapphallen tillkom troligen under 1670- eller 80-talet. Vestibulen har dörrsnickerier från 1700-talets slut medan trapphusets mellanvåning har dörrar från 1900-talets början.

Söder om vestibulen upptas bottenvåningen av ekonomiutrymmen som består av köket och handkammaren/skafferiet, köksmatsalen, husfruns rum, strykrummet och gamla matsalen. Snickerierna, inklusive golven och den fasta skåpinredningen, tillkom under slutet av 1700-talet eller omkring år 1800. Eldstäderna har mer varierad ålder.

Norr om vestibulen finns flera rum som tidigare har utgjort ekonomiutrymmen. Denna del av bottenvåningen inreddes som lägenhet under 1950-talet, med bland annat badrum, kök och kontorsrum. 1950-talets ombyggnad är en årsring i slottets historia och uppvisar tidstypiska kvaliteter i ytskikt och fast inredning, som färgsättning och kakel. Särskilt det moderna köket och badrummen är goda exempel på tidens inredning. Renoveringen genomfördes med respekt och varsamhet för husets tidigare byggnadshistoria.

I huvudvåningens norra del finns en påkostad bostadssvit som har karaktär av paradvåning. Den består av stora salen, skrivrummet/salskammaren, blå förmaket, de dödas kabinett, paradsängkammaren och den intilliggande garderoben samt en handkammare. Alla rum utom två är försedda med rikt utsmyckade stucktak från barocken. Dessa praktfulla tak sätter sin prägel på Nynäs interiörer och är goda exempel på barockens inredningskonst. I sängkammaren med tillhörande alkov finns en mycket påkostad rumsutsmyckning i stuckatur som omfattar bröstningar, pilastrar och innertak. De övriga delarna av den fasta inredningen i denna rumssvit hör till stor del till den gustavianska tiden. Det gäller såväl bröstpaneler och dörrar som målade väggfält och dörröverstycken. I skrivrummet och kabinettet finns även kakelugnar från 1700-talets slut samt äldre målade golv.

I huvudvåningens södra del finns en bostadssvit som bland annat består av galleriet, gröna förmaket, röda förmaket, blå sängkammaren och kammarjungfruns rum. Även i denna del av våningen är stora delar av den fasta inredningen från den gustavianska tiden. Då tillkom snickerier, målade väggfält, dörröverstycken och kakelugnar. De målade väggfälten i röda förmaket är dock till stor del en sentida rekonstruktion. I galleriet finns kakelugnar från tiden kring sekelskiftet 1800 samt helboaserade väggar, vilka troligen tillkom på 1860-talet. Detta rum avviker från den äldre karaktär som präglar huvudvåningen.

Den översta våningen rymmer ett flertal olika rum, däribland biblioteket och jaktsalongen. Vissa delar av den fasta inredningen i detta våningsplan är från 1700-talets slut, men den övervägande delen är från empiretiden, då flera kakelugnar tillkom. Inredningen är i allmänhet enklare och mindre påkostad än i huvudvåningen. Golven är målade. Bibliotekets inredning med fasta bokskåp och kakelugn tillkom vid 1900-talets början.

En välbevarad interiör

Efter att landstinget förvärvade Nynäs har renovering av ytskikt på väggar och/eller snickerier genomförts i vissa rum i syfte att restaurera skador eller återställa en äldre karaktär. I bottenvåningen har renovering av ytskikt genomförts i exempelvis köket. Andra rum, såsom handkammaren/skafferiet, köksmatsalen och husfruns rum, är mycket välbevarade och präglas i sin helhet av interiörer från 1700- och 1800-talet.

I huvudvåningen har ytskikt renoverats i paradsängkammaren, den intilliggande garderoben och röda förmaket. Rummen präglas dock av inredningarna från den karolinska och/eller gustavianska tiden. Galleriet, stora salen, skrivrummet/salskammaren, blå förmaket, de dödas kabinett och gröna förmaket har genomgått få ändringar under 1900-talet. Vissa spisar har tillkommit vid 1900-talets början och några kakelugnar bär spår efter omsättning. Rummen är som helhet mycket välbevarade.

Även översta våningen har genomgått renovering av flera rum på grund av omfattande skador i ytskikten på väggar och snickerier. Det gäller bland annat jaktsalongen. Gula sängkammaren/norra gästrummet och biblioteket är exempel på rum som framstår som väl bibehållna sedan de inreddes under empiretiden eller 1900-talets början.

Källor i urval

Carlweitz, Ponus. Kakelugnar och spisar på Nynäs herrgård. Eldstaden som konst- och kulturhistoria. Stockholm: Stockholms universitet, 1997.

Ellehag, Claes. Fem svenska stormanshem under 1600-talet. Stockholm: Nordiska museet, 1994.

- Ellehag, Claes. Nynäs – ett 1600-talsslott från Erik och Konrad Gyllenstiernas tid. Ingår i: Sörmlandsbygden. Nyköping: Södermanlands hembygdsförbund, 1986.
- Ohlsson, Per T. 100 år av tillväxt. Johan August Gripenstedt och den liberala revolutionen. Stockholm, 1994.
- Roosval, Albin (redaktör). Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början. Södermanland. Stockholm, 1908.
- Sjöberg, Lars. Det gustavianska Nynäs. Stockholm, 1995.
- Sjöberg, Lars. Nynäs i Bälinge, en kulturskatt för forskningen. Ingår i: Bulletin. Stockholm: Nationalmuseum, 1985.
- Söderberg, Bengt G. Slott och herresäten i Sverige. Ett konst- och kulturhistoriskt samlingsverk, Band 2. Malmö, 1968.
- Söderlind, Solfrid. Nynäs. En vägledning genom herrgårdsbyggnaden. Stockholm: Statens konstmuseer, 1986.
- Wachtmeister, Ingegerd. Nynäs – godset. Nyköping: Sörmlands museum, 2003.